

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОТЕРПІЛОМУ НА ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

PECULIARITIES OF PROVIDING LEGAL AID TO THE VICTIM AT THE BEGINNING PRETRIAL INVESTIGATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Смельянов Р.О., викладач
кафедри організації досудового розслідування факультету № 1
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ

З набранням чинності КПК України, порядок надання потерпілому правової допомоги суттєво змінився у бік процесуального спрощення. Водночас, залишились не визначені права і обов'язки адвоката-представника потерпілого, його процесуальне становище, порядок допуску до участі у процесуальних діях, що спричинило відповідні труднощі під час досудового розслідування та судового розгляду. Таким чином, у статті розглянуті особливості надання юридичної допомоги потерпілому на початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях.

Встановлено, що особа, яка постраждала від кримінального правопорушення, має право звернутися за наданням юридичної допомоги в захисті порушених прав і законних інтересів до представника, яким може бути захисник. Допомога, що надається представником на цьому етапі виражається лише в дачі консультацій і роз'яснень, складанні заяви, а у разі виникнення небезпеки й у складанні заяви про забезпечення безпеки. Порядок та умови надання правової допомоги потерпілому визначаються відповідним договором, укладеним з вільно обраним адвокатом з-поміж професійного адвокатського корпусу України, як в усній так і в письмовій формі, залежно від виду надання юридичних послуг.

На відміну від інших учасників, надаючи потерпілому право користуватись правовою допомогою адвоката, законодавець України не передбачив можливості надання її безоплатно за рахунок держави. Враховуючи, що безоплатна правова допомога є видом державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб запропоновано зміни та доповнення до Кримінального процесуального кодексу України.

Також, доведено, що основними цілями співпраці потерпілого та його представника на початку досудового розслідування є здобуття реального відшкодування збитку, покарання винних. Перелік і зміст завдань, що стоять перед представником, у контексті надання юридичної допомоги потерпілому від кримінального правопорушення за наявності загрози його безпеки залежать від конкретних обставин вчиненого злочинного діяння, складу учасників організованої групи тощо. Представникові у цій ситуації слід виявити можливі джерела, що представляють загрозу безпеці для потерпілого; визначити способи його захисту або майна від злочинного посягання; надати допомогу у вирішенні питань його безпеки або близьких.

Ключові слова: адвокат, представник потерпілого, кримінально-процесуальна діяльність, розслідування, надання правової допомоги.

With the entry into force of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the procedure for providing legal aid to the victim has changed significantly in the direction of procedural simplification. At the same time, the rights and duties of the lawyer representing the victim, his procedural position, the procedure for admission to participation in procedural actions remained undefined, which caused corresponding difficulties during the pre-trial investigation and trial. Thus, the article considers the peculiarities of providing legal assistance to the victim at the beginning of the pre-trial investigation in criminal proceedings.

It is established that a person who has suffered from a criminal offense has the right to apply for legal assistance in the protection of violated rights and legitimate interests from a representative, who can be a defense attorney. The assistance provided by the representative at this stage is expressed only in the provision of consultations and clarifications, in the preparation of a statement, and in the event of danger, in the preparation of a statement on ensuring security. The procedure and conditions for providing legal assistance to the victim are determined by the relevant contract, concluded with a freely chosen lawyer from among the professional lawyers of Ukraine, both verbally and in writing, depending on the type of legal services provided.

Unlike other participants, giving the victim the right to use the legal assistance of a lawyer, the legislator of Ukraine did not foresee the possibility of providing it free of charge at the expense of the state. Taking into account that free legal aid is a type of state guarantee, which consists in informing a person about his rights and freedoms, the procedure for their implementation, restoration in case of their violation, and the procedure for appealing decisions, actions or inaction of state authorities, local self-government bodies, officials and officials persons proposed changes and additions to the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Also, it has been proven that the main goals of the cooperation of the victim and his representative at the beginning of the pre-trial investigation are to obtain real compensation for the damage, punishment of the guilty. The list and content of the tasks facing the representative in the context of providing legal assistance to the victim of a criminal offense in the presence of a threat to his safety depend on the specific circumstances of the committed criminal act, the composition of the members of the organized group, etc. In this situation, the representative should identify possible sources that pose a threat to the victim's safety; to determine ways to protect it or property from criminal encroachment; provide assistance in solving issues of his or his loved ones' safety.

Key words: lawyer, representative of the victim, criminal procedural activity, investigation, provision of legal assistance.

Відповідно до ст. 59 Конституції України кожному гарантоване право на правову допомогу, для забезпечення якого у судах та інших державних органів України діє адвокатура. У Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України задекларовано завдання кримінального провадження, яке полягає в захисті особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження (ст. 2), що кореспондується з положеннями ст. 3 Конституції України [1].

Реформування кримінального процесуального законодавства України базується на неухильному дотриманні

засад верховенства права та законності. Визнання людини, її прав і свобод найвищими соціальними цінностями покладає на державу обов'язок їх належного забезпечення та створення відповідного правового механізму реалізації та захисту [2, с. 59]. Водночас, важливим досягненням чинного кримінального процесуального законодавства і правозастосовної практики є імплементація міжнародних стандартів і демократичних правових інститутів, що стосуються зміцнення гарантій дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального судочинства. Серед них – поширення засади змагальності на досу-

дову стадію кримінального процесу, визначення сторін кримінального провадження та їх процесуального статусу, право особи на отримання кваліфікованої правової допомоги, розширення правових інструментів для здійснення функцій захисту і представництва як видів адвокатської діяльності. На ефективне поновлення прав та законних інтересів осіб, потерпілих від кримінального правопорушення, орієнтують і міжнародні документи, що зумовлює необхідність реформування національного законодавства стосовно потерпілого та його представника, з метою приведення його у відповідність зі світовими стандартами в галузі прав людини і громадянина.

Відповідно до ч. 2 ст. 56 КПК України, потерпілий на початку досудового розслідування має право: 1) негайно прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим; 2) отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; 3) подавати докази на підтвердження своєї заяви; 4) брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участю; 5) отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування. Водночас, відповідно до ст. 57 КПК України потерпілий зобов'язаний: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття - завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; 2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення; 3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю [3].

З набранням чинності КПК України, порядок надання потерпілому правової допомоги суттєво змінився у бік процесуального спрощення. Водночас, залишилися не визначені права і обов'язки адвоката-представника потерпілого, його процесуальне становище, порядок допуску до участі у процесуальних діях, що спричинило відповідні труднощі під час досудового розслідування та судового розгляду.

Особа, яка постраждала від кримінального правопорушення, має право звернутися за наданням юридичної допомоги в захисті порушених прав і законних інтересів до представника, яким може бути захисник. Допомога, що надається представником на цьому етапі виражається лише в дачі консультацій і роз'яснень, складанні заяви, а у разі виникнення небезпеки й у складанні заяви про забезпечення безпеки. Однією з причин звернення потерпілого до представника є невпевненість у власних можливостях повноцінно здійснити захист своїх прав і законних інтересів. Необхідність забезпечення повноцінного захисту прав і законних інтересів потерпілого зобов'язує представника мати в своєму розпорядженні максимальний об'єм інформації, пов'язаної з подією кримінального правопорушення.

Конституційний Суд України у рішенні №1-23/2009 від 30 вересня 2009 року, надаючи офіційне тлумачення ст. 59 Конституції України, зазначив, що право на правову допомогу слід розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднанням громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [4].

Договір про надання правової допомоги являє собою домовленість, за якою адвокат зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги клієнту (потерпілому) на умовах і в порядку, визначених договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання цього договору, до якого застосовуються загальні положення цивільного законодавства про договір із врахуванням спеціальних положень законодавства про адвокатську діяльність [5]. Варто додати, що договір із адвокатом про надання правової допомоги у письмовій формі укладає особисто потерпілий. Якщо він неповнолітній, або малолітній, договір укладає законний представник згідно з положеннями ст. 44 КПК України.

При цьому, адвокат має право відмовитися від укладення договору виходячи з будь-яких причин та без їх пояснення, зокрема, у випадку, коли дійде висновку про відсутність фактичних та правових підстав для виконання доручення, чи не погодження потерпілим розміру гонорару [6].

Так, надаючи потерпілому право користуватись правовою допомогою адвоката, законодавець України не передбачив можливості надання її безоплатно за рахунок держави. В той же час п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваному, обвинуваченому надано право на отримання правової допомоги захисника-адвоката за рахунок держави у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату [3].

Цим самим, законодавець надав перевагу забезпеченню писаних прав законодавця, проігнорувавши забезпечення права особи, яка за своїм процесуальним становищем відноситься до категорії учасників кримінального провадження, які сприяють досудовому розслідуванню, і це при тому, що сьогодні в Україні не кожен потерпілий може матеріально забезпечити себе професійним адвокатом.

Враховуючи те, що безоплатна правова допомога є видом державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [7] пропонуємо новий п. 8-1 ч. 1 ст. 56 КПК України такого змісту: «8-1) користуватися правовою допомогою адвоката у проведенні процесуальних дій, в тому числі безоплатною правовою допомогою адвоката за рахунок держави у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, повноваження якого підтверджуються документами передбаченими ст. 50 цього Кодексу».

Така правова допомога адвоката потерпілому повинна в першу чергу бути орієнтована на незахищені версти населення (осіб з інвалідністю, осіб, які отримують мінімальні пенсії, дітей-сиріт тощо) та включати такі види правових послуг: надання правової інформації; надання консультацій і роз'яснень з правових питань; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів у кримінальному провадженні тощо [8, с. 453].

Не вдаючись до наукового тлумачення досудового розслідування, зазначимо, що його поняття безпосередньо визначено в п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України і означає стадію кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [3].

На доктринальному рівні вченими зроблено спробу дати власне визначення цій стадії. Зокрема, О. Ю. Татаров уважає, що досудове розслідування – це здійснювана відповідно до вимог кримінально-процесуального закону діяльність органів досудового розслідування, спрямована на встановлення ознак злочину, виявлення особи, яка його вчинила, викриття злочинного характеру діяльності цієї особи, збирання, дослідження, оцінку, перевірку і використання доказів, встановлення об'єктивної істини, забезпечення правильного застосування закону, охорону прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також суспільства та держави [9, с. 70].

Права і свободи, будучи у співвідношенні з конкретним довірительцем, завжди забезпечують персоніфікований інтерес саме даного довірителя. Отже права і свободи матеріалізуються і персоніфікуються лише за наявності індивідуального інтересу. Доступ до правосуддя також знаходить смисловий вміст за наявності конкретного приватного інтересу довірителя.

Вважаємо, що саме причини матеріального характеру стають, здебільшого, перешкодою на шляху отримання кваліфікованої юридичної допомоги постраждалим. Тим часом участь представника потерпілого на стадії внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [10] надає найбільш високі результати, сприяючи встановленню істини, тим самим дозволяє понизити витрати осіб, що здійснюють розслідування.

Основними цілями передбачуваної співпраці довірителя і представника є здобуття реального відшкодування збитку, покарання винних. Спільне вирішення завдань для досягнення вказаних цілей залежить від конкретних обставин кримінального провадження і особливостей особи, що звернулася за допомогою.

Зіставляючи цілі і конкретні завдання своєї участі у кримінальному процесі, представник потерпілого повинен ретельно вивчити і проаналізувати весь обсяг наявної інформації відносно вчиненого кримінального правопорушення, зіставивши його з елементами криміналістичної характеристики вчиненого кримінального протиправного діяння. На наш погляд, здійснення такої аналітичної діяльності представника потерпілого необхідне для найбільш ефективної співпраці із представниками органів досудового розслідування, оптимального визначення поведінки потерпілого на різних стадіях кримінального провадження, а також для активного впливу на хід кримінального процесу.

Відповідно до ч. 3 ст. 29 КПК України заявникові, що не володіє або недостатньо володіє мовою, на якій провадиться судочинство, слідчим суддею, судом, прокурором, слідчим забезпечується право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача. Факт роз'яснення даних прав як заявникові, так і перекладачеві відображається у протоколі прийняття усної заяви про кримінальне правопорушення.

Таке саме право закріплене і у п. 9 ч. 1 ст. 56 КПК України, відповідно до якого потерпілий має право давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження [3].

Загалом можна сказати, що перелік і зміст завдань, що стоять перед представником, у контексті надання юридичної допомоги постраждалому від кримінального правопорушення за наявності загрози його безпеки залежать від конкретних обставин вчиненого (вчиненого або підготовлюваного) злочинного діяння, складу учасників злочинної групи тощо. Представникові у цій ситуації слід виявити можливі джерела, що представляють загрозу безпеці для

довірителя; визначити способи захисту заявника (або його майна) від злочинного посягання; надати посильну допомогу довірительцеві у вирішенні питань безпеки його і його близьких.

Таким чином, фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (потерпілий), має право звернутися за наданням юридичної допомоги у захисті порушених прав і законних інтересів до представника, яким може бути як адвокат, так і непрофесійний захисник. До звернення в правоохоронні органи представник постраждалого може надати допомогу у складанні заяви про кримінальне правопорушення, забезпеченні безпеки потерпілого і (або) його близьких, вжити заходи або дати рекомендації щодо забезпечення безпеки (за наявності загрози) самим постраждалим. У разі відмови у внесенні відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку кримінального провадження завданням представника є обґрунтування наявності достатніх приводів і підстав, що вказують на ознаки кримінального правопорушення, а також неповнота висновків, викладених у постанові про закриття кримінального провадження за відсутності події кримінального правопорушення. При негативному результаті взаємодії зі стороною обвинувачення з питання прийняття та реєстрації заяви, представник потерпілого готує скаргу на відповідну постанову слідчого або дізнавача. У разі залишення судом скарги заявника без задоволення представник має бути готовий обґрунтувати і подати скаргу у вищу наглядову судову інстанцію. Необхідність забезпечення повноцінного захисту прав і законних інтересів потерпілого зобов'язала представника мати у своєму розпорядженні максимальний обсяг інформації, пов'язаної з подією кримінального правопорушення, уміти прогнозувати ситуації і моделі поведінки учасників кримінального процесу, будувати лінію поведінки для подальшої участі у кримінальному провадженні.

З метою належного забезпечення правової регламентації участі адвоката потерпілого у кримінальному процесі запропоновано ст. 58 КПК України викласти у такій редакції:

«1. Представником потерпілого у кримінальному провадженні є адвокат, який здійснює професійну (правничу) допомогу фізичній особі, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридичній особі, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратору за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди на підставі положень цього Кодексу та в межах визначеного договору про надання правової допомоги.

2. Представником потерпілого не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю;

3. Повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються документами:

1) документами, передбаченими статтею 50 цього Кодексу, - якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

2) копією установчих документів юридичної особи - якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

3) довіреністю - якщо представником потерпілого є працівник юридичної особи, яка є потерпілою.

4. Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику.

5. Представник потерпілого зобов'язаний використовувати засоби надання правової допомоги, передбачені цим Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав і законних інтересів потерпілого, а без його згоди не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу охоронювану законом таємницю.

6. Представник потерпілого після його залучення до кримінального провадження має право відмовитися від виконання своїх обов'язків лише у випадках:

1) якщо є обставини, які згідно з цим Кодексом виключають його участь у кримінальному провадженні;

2) незгоди з потерпілим щодо вибраного ним способу надання правової допомоги;

3) умисного невиконання потерпілим умов укладеного з адвокатом договору, яке проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних вимог адвоката, порушенні вимог цього Кодексу».

Таким чином, кримінальний процесуальний інститут представництва, дозволить потерпілому відстоювати (реа-

лізувати) свої права у кримінальному провадженні через вільно обраного ним на власний розсуд представника з-поміж професійного адвокатського корпусу України. У даному контексті, доцільно виділити чотири основні функції адвоката–представника потерпілого:

1) консультативну (роз'яснення його прав та обов'язків, дача консультацій і роз'яснень, складання заяви про кримінальне правопорушення);

2) захисну (захист прав та інтересів);

3) забезпечувальну (забезпечення дотримання прав потерпілого, складання заяви про забезпечення безпеки);

4) запобіжну (попередження кримінального переслідування свого клієнта збоку сторони обвинувачення й захисту).

При цьому потерпілий у будь-який момент може відмовитись від отримання правової допомоги збоку конкретного представника, або замінити його новим. Згідно ст. 8 Правил адвокатської етики адвокат повинен поважати свободу вибору клієнтом захисника своїх прав (представника чи особи, яка надає йому професійну правничу (правову) допомогу) та не перешкоджати в реалізації цієї свободи. Тому будь-яка заява чи звернення клієнта (потерпілого) про припинення або розірвання договору – для адвоката стає обов'язковою підставою до його припинення за взаємною згодою сторін [6].

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Захисник як учасник кримінального провадження: монографія. За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків: Панов, 2018. 240 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 р. № 1-22/2009 (справа про право на правову допомогу) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України 05 липня 2012 р. № 5076-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
6. Правила адвокатської етики: затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09 червня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17/card3#Files>
7. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02 червня 2011 р. № 3460-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
8. Закревська Т. О. Деякі питання забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 23 трав. 2014 р.). Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2014. С. 452–454.
9. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія. Донецьк: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. 640 с.
10. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ Офісу Генерального прокурора від 06 квіт. 2016 р. № 139. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>.